Vězeňský trh – hybridní barter a komoditní peníze v prostředí českých věznic*

*Alena Lochmannová***

Abstract: *This text focuses on the specifics of the prison market in terms of its organization, specific rules, and types of implemented exchanges. The data presented in this paper are based on original ethnographic research conducted in Czech prisons. Data were obtained through interviews with convicts. These interviews were supplemented by personal observations made on site at prisons. The findings reveal the basic principles of prison exchange as a form of illegal exchange carried out without the knowledge and presence of guards or other prison workers.*

Key words: *prison, inmates, exchange, bartering, reciprocity, redistribution, convict, imprisonment, price, value, goods and services.*

---

*Tato studie vznikla za finanční podpory Západočeské univerzity v Plzni v rámci projektu „Vybrané aspekty vězeňského života v prostředí českých věznic“ (grant č. SGS-2015-050).

**Ing. Alena Lochmannová, Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, oudovaa@ktb.zcu.cz.

1. Úvod

Vězeňské prostředí je prostředím veskrze specifickým. I přes jeho specifičnost také zde fungují běžné principy směny, nabídka a poptávka zde standardně interaguje, i když tato interakce je do značné míry modifikována právě onou specifičností prostředí. Totální charakter vězeňské instituce dělá ze směny jakýsi hybrid, který probíhá ve dvou rovinách, v rovině oficiální, kdy vězni realizují své nákupy ve vězeňské kantýně a v mezích autoritativně určených pravidel, která jsou pro ně závazná, a v rovině neoficiální, kdy odsouzení realizují směnu mezi sebou. Proto si pro potřeby tohoto textu dovoluji pojednávat o tzv. hybridní směně.

Vězeňský trh je trhem bez kontroly, trhem s minimem pravidel, přičemž tato pravidla nejsou vynutitelná ze strany autorit, neboť směna jako taková často probíhá skryta před zrakem dohlížejících autorit. Nedokonalá konkurence vězeňského trhu je podtržena nestálostí vězeňské směny, její flexibilitou. Ve vězeňském prostředí současně dochází k posunu směnných a užitných hodnot u konkrétních statků v komparaci s majoritním světem a paradox hodnoty se zde objevuje v závislosti na mezním užitku plynoucím ze statku či služby.

Tato studie je úvodní sondou do základních principů a pravidel vězeňské ekonomiky, přičemž jejím cílem je představit vězeňskou směnu jako základní aspekt ekonomického života odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody, a to ve všech jejích typech a proměnách. Data a výstupy prezentované v této studii vycházejí z realizovaného etnografického výzkumu populace odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody v prostředí České republiky, přičemž primárním zkoumaným aspektem se v rámci tohoto výzkumu staly právě ekonomické vztahy a vazby v rámci totální instituce, konkrétně tedy vězení, a to nejen z hlediska interních vazeb a ekonomických vztahů uvnitř věznice, ale také z hlediska vazeb externích, tedy takových, které jsou realizovány ve vztahu k vnějšímu světu.

2. Ekonomické vztahy v totální instituci

Totální instituce je pojem vymezený E. Goffmanem, který vnímal totální instituci jako všeobestírající koncept, v němž jsou veškeré aspekty života soustředěny na jedno místo a jsou kontrolovány ze strany jedné autority, v němž každá aktivita v průběhu dne je realizována nejen jedincem samotným, ale řadou dalších, přičemž tyto aktivity se řídí podle určitého řádu, tudíž je od všech jedinců v totální instituci vyžadován stejný přístup a stejné chování. Jakékoli odchýlení od standardu je pak vnímáno jako narušení řádu a velmi často je také podle toho potrestáno. Ke všem jedincům v totální instituci je přistupováno stejně, respektive všichni jedinci jsou podrobeni stejným podmínkám a pravidlům, které směřují k dodržování řádu, pořádku a bezpečnosti uvnitř instituce (Goffman 1961).

Totální instituce jsou jedním z typů formálních organizací, které představují jakýsi sociální hybrid, svět ve světě širších vztahů a souvislostí, který je zmítán vlastními specifickými vztahy a regulován řadou pravidel, která jsou více či méně striktně vynucována ve smyslu jejich dodržování. V běžném životě má jedinec svobodnou volbu, tato volba se zcela pochopitelně vztahuje na nákup statků a služeb a na ekonomickou směnu obecně. Běžný jedinec sledující hlavní ekonomický cíl je-

dince, kterým je maximalizace užitku, se rozhoduje o nákupu statků a služeb zcela individuálně v závislosti na aktuálních potřebách, přičemž je limitován pouze svým disponibilním důchodem, pochopitelně odhlédneme-li od služeb kolektivních, které jsou zcela či částečně financovány z veřejných rozpočtů a platí u nich tzv. nerivalitní spotřeba neboli nevylučitelnost ze spotřeby. V totální instituci, jejímž reprezentantem je například vězení, je v tomto ovšem jedinec omezen. Zachován je princip racionální volby, co více, model racionální volby, kdy se jedinec, tedy odsouzený ve výkonu trestu odnětí svobody, pokouší maximalizovat svůj užitek, je v kriminálním prostředí umocněn ještě více, nicméně o limitaci ze strany disponibilního důchodu není možno v prostředí totální instituce hovořit (Skarbek 2014). Disponibilní důchod je velmi často nahrazován primárně komoditními penězi a hodnotnými statky, které substituují jeho funkci. Ekonomické vztahy jsou tak do značné míry modifikovány prostředím totální instituce.

Tato modifikace ekonomických vztahů je dána právě totálním charakterem totální instituce, který spočívá v určité bariéře limitující či znemožňující sociální kontakt jedince s vnějším světem. Ve fyzické podobě je tato bariéra dána vysokými zdmi, ostnatými dráty, zamčenými dveřmi. V běžném životě může jedinec v rámci zákonných a morálních norem činit vše, co mu není zakázáno, může se svobodně rozhodovat, věnovat se svým koníčkům, spát, když je unavený. V totální instituci jsou i zcela běžné věci, jako je spánek, příjem jídla, denní hygiena a pohyb na čerstvém vzduchu realizovány na základě předem stanoveného harmonogramu a v souladu s platným řádem instituce. Zatímco v běžném životě je přirozenou součástí každodenního života mobilita jedince, v totální instituci jsou všechny tyto běžné činnosti realizovány na jednom místě, v právě jedné instituci. Činnosti jsou pečlivě naplánovány, je dána jejich struktura a souslednost a hlavním cílem jejich realizace je naplňování cílů existence instituce. Je tedy odhlíženo od primárního zájmu jedince žijícího a pohybujícího se v totální instituci a zájem formální autority je jeho zájmu nadřazen. Z tohoto pohledu označil Goffman totální instituci jako sociální hybrid, tedy z části sídelní komunitu a z části formální organizaci (Goffman 1961).

Studiem totální instituce a jejího fungování včetně specifických vztahů uvnitř ní se zabývala řada dalších teoretiků od Clemmera (1958), který identifikoval několik statusových skupin, které vytvářejí sociální stratifikaci vězeňského prostředí, které my bychom dnes mohli označit pojmy „král, šašek a konina“, přičemž on použil pojmů jako elita, běžní vězni a outsideři, přes Foucaulta (1995) až například po Kellera (2010). Jak již bylo uvedeno, vedle dalších je významným reprezentantem totální instituce vězení.

3. Vězení jako mikroekonomický hybrid

Vězení jakožto totální instituce má dlouhou a neslavnou historii, neboť vězeňských cel bylo k zadržování lidí obviněných ze spáchání přečinů využíváno již za dob babylonských a o vězení hovoří i biblické zdroje. Vedle těch, kteří čekali ve vězeňských celách na vynesení rozsudku, sloužily tyto cely také těm, kteří se dostali do dluhů. V rámci historických pramenů je možno se setkat s pojmy, jako jsou „domy zadržení“ nebo „domy řetězů“. Od těch nejranějších civilizací až po osmnácté sto-

letí byla hlavním účelem věznic izolace provinilců od zbytkové společnosti, v této době o nápravě jakožto smyslu uvěznění nemohla být řeč. Jako nápravný prostředek se trest odnětí svobody začal používat teprve až v sedmnáctém století a právě tehdy přestává být jakousi mezistanicí k trestu nejvyššímu, tedy trestu smrti (Farrington 2007).

Vězeňská ekonomika v kontextu tohoto textu není vnímána jako ekonomika konkrétního vězení, ale jako ekonomické vztahy a vazby utvářené na pozadí totální instituce a na pozadí limitované směny v tomto prostředí. Vězeňská ekonomika a vzájemná směna, stejně jako další ekonomické vazby ve vězení, se řídí nepsanými pravidly, přičemž probíhají zpravidla v utajení, skryty před zraky dozorců a ostatních autorit (Nedbálková 2006). Nicméně i ve vězeňském prostředí fungují jednoduché principy nabídky a poptávky, substitučních a komplementárních efektů, které fungují v běžné ekonomice. Protože tyto principy jsou do značné míry modifikovány totálním charakterem vězeňské instituce, lze hovořit o tzv. mikroekonomickém hybridu. Mikroekonomickém proto, že účastníky směny jsou jednotlivci či skupiny jedinců, hybridu proto, že ač zde fungují základní tržní principy a vězeňský trh ve smyslu střetu nabídky a poptávky je reálným prvkem ekonomického života ve vězení, je nutné pohlížet na tento trh jako na trh bez kontroly, trh s minimem pravidel, jejichž dodržování není možné vynucovat a jejichž nedodržování není možné sankcionovat, a jako na trh nedokonale konkurenční, kdy je nezřídka možné se v rámci omezeného vězeňského pole setkat s monopsonem jediného kupujícího, ale také přirozeným monopolem jediného nabízejícího. Vše ovšem v natolik modifikované podobě, že běžné ekonomické vztahy a vazby jsou přizpůsobeny tomuto hybridnímu systému.

Čím je vězení natolik specifické? Ve vězení může odsouzený ve výkonu trestu odnětí svobody vlastnit pouze omezené množství často jedinečných a neopakovatelných předmětů. Tak je tomu pochopitelně i v ostatních typech totálních institucí. Většina statků, které odsouzení vlastní, je všem k dispozici, přístupná, tyto statky jsou si vzájemně podobné a lze je považovat za statky univerzální. Nicméně statky, které zpravidla mívají minimální užitnou i směnnou hodnotu v běžném světě, statky, které považuje běžná populace a průměrný konzument za zcela obyčejné, se ve vězeňském prostředí stávají statky vzácnými. Věci i služby, které se běžnému konzumentovi jeví jako bezcenné, se díky specifičnosti a uzavřenosti typickým pro vězeňskou celu a vězení obecně stávají potenciálním zbožím vězeňské ekonomiky. Vězení jako takové poskytuje odsouzeným pouze základní zboží a služby, jako je jídlo, oblečení a hygiena, psychologická a lékařská péče či poradenský servis. Tyto statky a služby jsou garantovány státem (Nedbálková 2006). Jak uvádí zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů: „*Odsouzenému, který není zařazen do práce, neodmítl bez závažného důvodu práci a neměl v období jednoho kalendářního měsíce jiný příjem nebo jiné finanční prostředky ve výši alespoň 100 Kč, poskytuje věznice jedenkrát za měsíc balíček, který obsahuje základní věci osobní potřeby.*“

Jak již bylo zmíněno, u všeho, co je garantováno státem, existuje tzv. nerivalitní spotřeba neboli nevylučitelnost ze spotřeby. Nevylučitelnost ze spotřeby znamená, že žádný jedinec nemůže být vyloučen z možnosti využít či konzumovat danou službu či statek, a to bezplatně či s částečnou úhradou ve smyslu tzv.

uživatelského poplatku. Díky skutečnosti, že ale mají k těmto službám a komoditám přístup všichni, snižuje se zpravidla jejich kvalita a nabízené, potažmo dostupné množství je kapacitně nedostačující. Tento nedostatek je možno saturovat ze strany odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody nákupem ve vězeňské kantýně. Nákupy jsou realizovány v souladu s vnitřním řádem věznice a nutno podotknout, že právě i nákup jako takový má hybridní podobu, neboť nedochází ke směně statku za peníze ve fyzické podobě, ale je užíváno kreditu, který má odsouzený uložený na kontě, které si v kantýně otevírá. Toto konto je zřizováno proto, aby se předešlo případným ztrátám, je na něj v případě pracovního nasazení odsouzeného ukládána mzda nebo částky, které odsouzenému přicházejí z vnějšího světa, například od rodiny či osob jemu blízkých. Také výběr zboží v kantýně je limitovaný a do značné míry reflektuje filozofii trestu, resocializace a nápravy jako takové, nicméně tento výběr do značné míry reflektuje i poptávku kupujících, tedy odsouzených. Nejprodávanějším zbožím ve vězeňské kantýně jsou káva, tabák a cigarety (Nedbálková 2006).

Zvýšená poptávka po těchto komoditách se zcela v souladu s tržními principy odráží v jejich vyšší ceně. I ve vězeňském prostředí platí prostý zákon klesající poptávky, kdy se snižující se cenou jsou kupující ochotni nakupovat větší množství a naopak. Ve vězeňském prostředí se k této ochotě ovšem přidává ještě aspekt důchodového efektu, tedy že velmi často jsou odsouzení limitováni právě svým disponibilním důchodem ve formě již zmíněného kreditu. Zákon rostoucí nabídky naopak odráží logiku vězeňského prodeje tabáku, kávy a cigaret, kdy s rostoucí cenou roste i nabízené množství statků a s rostoucím zájmem kupujících roste i cena ve smyslu směnné hodnoty u těchto statků. Tento prostý princip fungování trhu označil skotský filosof, ekonom a představitel klasické ekonomie Adam Smith jako tzv. neviditelnou ruku trhu. Smith tvrdil, že každý jedinec maximalizuje své výnosy (potažmo užitek), ale současně s tím maximalizuje také celkové výnosy společnosti jakožto celku. Své tvrzení opíral o skutečnost, že tyto celkové výnosy se rovnají součtu všech individuálních výnosů (Johannisová 2014). Toto lze zcela jednoduše transformovat i na vězeňský trh. Odsouzený se při realizaci nákupů nesnaží podporovat zájem ostatních odsouzených, myslí primárně na uspokojení svých potřeb. Nicméně právě tím, že realizuje svůj nákup, vytváří zájem, který definuje kontinuální dodávku komodity do kantýny, vytváří zájem, který udržuje kantýnu v chodu a redefinuje podstatu vězeňské směny jako takové.

Ve vězení tak probíhají dva typy směny, které bychom mohli označit jako směnu čistou a směnu šedou. Čistá směna je směnou povolenou ze strany autority, kdy součástí vězeňských prostor je také kantýna, kam mohou odsouzení chodit realizovat své nákupy, jak již bylo uvedeno výše. Vedle vězeňské kantýny lze v rámci čisté směny získat přístup k statkům uspokojujícím potřeby odsouzeného prostřednictvím zaslání balíčku od rodiny či přátel. V souladu s ustanovením zákona č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody má odsouzený právo jednou za půl roku přijmou balíček obsahující potraviny a věci osobní potřeby do hmotnosti 5 kg. Tyto balíčky podléhají kontrole zaměstnanců Vězeňské služby, kteří kontrolují, zda obsah balíčku neodporuje účelu výkonu trestu a nezahrnuje statky, které nemá odsouzený dovoleno držet u sebe. Vedle toho existuje také směna za hranicí vězeňských pravidel a často i pravidel morálních, kdy odsouzení obchodují

mezi sebou, která je součástí tzv. „druhého života odsouzených“, přičemž tento jev je obecně považován za významnou překážku v resocializaci odsouzeného jedince. Tomuto typu směny bude věnována pozornost v rámci následujících kapitol.

4. Principy vězeňské směny

Vězeňská směna a obecně vězeňská ekonomika ve své nejširší podobě je z hlediska přístupu a chování aktérů postavena na principu racionální volby. Tento princip byl zkoumán převážně ze strany společenskovědních oborů a disciplín jako je ekonomie, politologie či právo (Morrow 1994; Posner 1998; Sunstein 1999).

Položme si nyní otázku: Co je to vlastně racionální jednání a jak jej chápat v té nejobecnější rovině? Ve své podstatě je možno položit rovnítko mezi pojmy „racionální jednání“ a „logické jednání“ dle Pareta, neboť v obou případech dochází ke včasnému promýšlení adekvátních prostředků nutných k dosažení konkrétního cíle. Pareto v tomto kontextu zdůrazňuje především propojení prostředků a cílů, přičemž dané prostředky vedou k cíli nejen subjektivně, ale také zcela objektivně (Keller 2004).

Počátky teorie racionální volby sahají historicky do děl politických filozofů Thomase Hobbese a Davida Huma, její moderní základy pak byly položeny v polovině padesátých let minulého století americkým ekonomem Anthonym Downsem. Downs si například ověřoval platnost této teorie na analýze voleb a chování tehdejších politických stran. Později byla teorie racionální volby rozdělena do dvou subsfér, a to na teorii společenské volby a teorii veřejné volby. Zatímco teorie společenské volby se zabývá preferencemi a hodnotami jednotlivců a využití těchto hodnot v rámci kolektivního rozhodování, teorie veřejné volby je zaměřena na vztah státu a společnosti (Kubáček 2012). Ani jedna z těchto teorií není v čisté podobě aplikovatelná na vězeňské prostředí. Jednání odsouzených se řídí individualizovanou formou teorie společenské volby, kdy namísto společenské volby je možno hovořit o volbě subkulturní. Vztah vězeňské autority a odsouzených je pak budován na principech veřejné volby, která by si ve vězeňském prostředí spíše zasloužila označení volba totální instituce.

Zločin jako takový a vězení jakožto prostředí jsou velmi těžká prostředí pro uplatnění teorie racionální volby. Mnohdy je jednání v případě zločinu iracionální a suboptimální, což je v přímém kontrastu s tržním chováním, které vždy směřuje k nějakému cíli, v případě jedince k cíli uspokojení potřeb a maximalizace užitku. Na trhu platí institucionalizované normy, v souladu s nimiž jsou přijímána rozhodnutí. Vězeňský trh ve své šedé podobě má natolik flexibilní pravidla, že je mnohdy těžké vůbec o nějakých pravidlech hovořit.

Becker (1968) uvažuje v souvislosti s racionální volbou ve vztahu ke kriminálnímu prostředí o rozšířeném modelu užitku v kriminálním prostředí. Beckerův model v podstatě naznačuje, že ochota jednotlivců participovat na kriminální aktivitě, trestné činnosti či nelegální činnosti se zvyšuje, jestliže jedinec očekává, že užitek ze spáchání dané činnosti bude vyšší než užitek, jehož se mu dostane v případě, že se do dané činnosti nezapojí. Na tomto případě je možno vysvětlit většinu realizovaných vězeňských směn. Odsouzení tak vždy zvažují míru užitku, kterou jim jejich ekonomická aktivita přinese, často zohledňují míru rizika a to srovná-

vají s potenciálním užitkem plynoucím ze zdržení se dané aktivity. Funkce užitku je zde tak dána dvěma aditivními složkami, tedy užitkem z výstupu trestné činnosti, který můžeme lidově pojmenovat jako „kořist“ či vězeňský výnos, na který se váže také objektivní pravděpodobnost uchovat si tento užitek pro vlastní či sdílenou spotřebu, a dále pak užitkem výstupu mínus trest, který se váže na možnost přistižení jedince při překračování autoritativně daných vězeňských pravidel. Na pomyslných vahách tak odsouzení vždy vyvažují to, co mohou získat, s tím, co mohou ztratit ve smyslu např. ztráty možnosti podmínečného propuštění, získání výhod atd. (Becker 1968).

Teorii racionální volby je možno ve vězeňském prostředí zjednodušit na princip využití příležitosti a kalkulace možné „výhry“ a rizika. Vždy ovšem také záleží na individuální percepci rizika a jejím vlivu na rozhodování odsouzeného (Tallman a Gray 1990).

Racionální rozhodování odsouzených je možné také demonstrovat s využitím teorie her. Teorie her je sice matematickou disciplínou, nicméně při explanaci racionálního jednání odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody ve smyslu realizace vězeňské směny nám poslouží více než dobře. Představme si situaci, že n hráčů hraje hru H. Jakým způsobem má hrát konkrétní hráč x, chce-li, aby výsledek, kterého dosáhne, byl pro něj nejvýhodnější? Výsledek hry musí být pro hráče tím nejvýhodnějším, použijme pro něj tedy pojmu „výhra“ (ve vězeňském prostředí může být touto výhrou jakýkoli statek, služba, ale například i získání výsostného postavení či prosazení vlastní vůle na úkor druhých). V hodnotě výhry a v záměru dosáhnout této výhry se skrývá ona zmiňovaná racionalita jednání odsouzeného/hráče. Jelikož každý z hráčů/odsouzených usiluje o tentýž cíl, tedy výhru, dochází často v průběhu her ke konfliktním situacím (což je pro vězeňské prostředí zcela běžnou každodenní praxí). Jaké jsou tedy primární předpoklady teorie her? Jsou jimi individualismus, vzájemná závislost aktérů a především racionalita (Romp 1997). Není však vhodné zaměňovat individualismus v tomto nastíněném kontextu s izolacionismem, což je ovšem zřejmé v odkazu na vzájemnou závislost aktérů, neboť jednání jednoho aktéra ovlivňuje jednání ostatních. Dokonce i tehdy, když je pracováno s potenciální dohodou aktérů, každý hráč je považován za individuální jednotku stále sledující primárně svůj vlastní zájem. U kooperativních situací tak nedochází ke vzniku koalicí na základě altruistických motivů jednání, ale vždy s cílem maximalizovat užitek/zisk, potažmo minimalizovat ztrátu. Racionální aktér je racionální právě proto, že jedná ve svém vlastním zájmu. Jedná se tedy o jedince, který je schopen posoudit důsledky své volby a jednat na základě tohoto posouzení. Takto popsaná racionalita v sobě obsahuje souhru prostředků a cílů, čímž se ovšem opět vracíme k Paretovu pojetí logického jednání (Keller 2004).

V následující části textu jsou představeny konkrétní výstupy z realizovaného etnografického výzkumu v prostředí českých věznic. Na vystavěných teoretických základech textu je tak demonstrována konkrétní podoba a principy vězeňské směny, její pravidla i aspekty na ni působící.

5. Metodologie

Data a výstupy prezentované v této studii vycházejí z realizovaného etnografického výzkumu populace odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody v prostředí České republiky. Primárním zkoumaným aspektem se v rámci tohoto výzkumu staly ekonomické vztahy a vazby v rámci totální instituce, konkrétně tedy vězení, a to nejen z hlediska interních vazeb a ekonomických vztahů uvnitř věznice, ale také z hlediska vazeb externích, tedy takových, které jsou realizovány ve vztahu k vnějšímu světu.

V rámci realizovaného výzkumu bylo využíváno přístupu konstantní komparace s důrazem na oscilace na úrovni minimálních a maximálních rozdílů mezi jednotlivými odsouzenými jak na úrovni jedné věznice, tak mezi jednotlivými věznicemi, v nichž byl výzkum realizován. Dále bylo využíváno teoretického vzorkování ve smyslu procesu souběžného sběru dat s využitím techniky sněhové koule, jejich analýzy a následné interpretace v návaznosti na skutečnosti zjištěné předchozím výzkumným šetřením. Technika sněhové koule zajistila v rámci vězeňského prostředí dostatečný objem informátorů z řad odsouzených. První informátoři byli získáváni skrze speciálního pedagoga konkrétní věznice, který buď sám odsouzené vybral a oslovil je, nebo v řadě případů nejprve vězně oslovil a nechal je, aby se přihlásili na základě dobrovolnosti. Po vlně prvních rozhovorů byli zvoleni další informátoři na základě doporučení samotných vězňů. Jejich vhodnost byla vždy nejprve prodiskutována v návaznosti na zajištění maximální bezpečnosti se speciálním pedagogem, který následně zvolené vězně oslovil. Tento způsob se ukázal jako efektivnější, neboť předtím, než samotný speciální pedagog vybrané vězně oslovil, získal vězeň samotný informaci od prvotního informátora o tom, že byl doporučen pro další kolo rozhovorů. Současně získal také informace o tom, jaký byl účel rozhovoru, jaký byl jeho obsah a průběh. Toto zpravidla další vlny informátorů ubezpečilo o bezpečnosti realizace rozhovorů, neboť v první vlně rozhovorů bylo možno se setkat často se značnou nejistotou a nedůvěrou odsouzených, kteří byli méně otevření než informátoři ve vlnách dalších, kteří se v rámci rozhovoru pohybovali v pro ně již bezpečném a ověřeném prostředí.

Metodou sběru dat byly polostrukturované rozhovory a pozorování ve vnitřních prostorách věznic. Metodologie kvalitativního výzkumu byla zvolena zejména z důvodu získání detailnějšího a hlubšího vhledu do fungování vězeňské směny a získání dostatku validních dat pro pochopení principů této směny, a to primárně z perspektiv samotných aktérů, kteří se ve vězeňském prostředí každodenně pohybují, tedy odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. Kvalitativní metody vězeňského výzkumu jsou výzkumníky využívány již od dob Clemmera (1958), Sykese (1966), Lombarda (1981), až po současné studie Drake (2012), Becci (2012), Dirgy a Hasmanové Marhánkové (2014) či Skarbeka (2014). Pokládané otázky sledovaly hlavní linii ekonomické směny, nicméně často byly voleny v závislosti na kontextu a vývoji konverzace. Otázky na vězně byly často individualizované v návaznosti na hloubku konverzace, ochotu vězně komunikovat a s cílem důkladného prozkoumání tématu. Celkem bylo v letech 2013 až 2015 realizováno 70 rozhovorů s odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody a 150 hodin pozorování ve vnitřních prostorách věznic doplněné o rozhovory se zaměstnanci věznice. Po-

zorování bylo realizováno v rámci běžného vězeňského života, kdy se odsouzení pohybovali v pro ně přirozeném prostředí, účastnili se aktivit v rámci programů zacházení, trávili svůj volný čas dle vlastního uvážení ať už v rámci vycházek, tak v rámci sportovních aktivit v posilovně nebo pasivního trávení volného času v kulturní místnosti. Svůj výzkum jsem provedla ve třech věznicích typu C a jedné věznici typu B.[1] Důvodem, proč byla do spektra věznic, kde byl výzkum realizován, zařazena jedna věznice typu B, byl předpoklad, že principy vězeňské směny budou sice velmi podobné, ale míra žádanosti komodit se může do jisté míry odlišovat, což se posléze ukázalo jako předpoklad oprávněný a správný, neboť i struktura odsouzených ve věznicích typu C a ve věznici typu B byla odlišná. Věznice typu C byly vybrány z důvodu největšího podílu všech odsouzených v České republice právě ve věznicích typu C.[2] Výzkum byl realizován pouze v mužských věznicích, z etických důvodů nebyl výzkum realizován mezi odsouzenými–ženami, a to především s ohledem na možnou potenciální identifikaci instituce, v rámci které by bylo šetření realizováno a tudíž potenciální identifikaci informátorek. Participanti, kteří se výzkumu účastnili, se odlišovali jak z hlediska věku, tak z hlediska doby, kterou ve vězeňském prostředí strávili. Nejmladšímu respondentovi bylo 20 let, nejstaršímu bylo 67 let. Délka rozhovorů s nimi realizovaných byla individuální, v průměru se pohybovala kolem 60–75 minut, nicméně výjimkou nebyly ani rozhovory nepoměrně kratší a naopak výrazně delší. Tento aspekt vždy závisel na ochotě odsouzeného spolupracovat a na významnosti sdělovaných informací. Rozhovory byly realizovány nejčastěji v kanceláři speciálního pedagoga nebo vychovatele, a to bez přítomnosti dalších osob. Rozhovoru se tak účastnil vždy jen výzkumník a odsouzený. Toto prostředí bylo zvoleno z důvodu omezení potenciálních rušivých vlivů, které by potenciálně mohly plynout z přítomnosti další osoby. Nutno však zdůraznit, že při realizaci rozhovorů byla vždy zajištěna nejvyšší možná míra bezpečí, kdy byl důraz kladen na omezení potenciálního rizika při realizaci rozhovoru v takto specifických podmínkách.

Předtím, než byl rozhovor realizován, byl odsouzenému předložen z etických důvodů informovaný souhlas, který odsouzený podepsal. Pochopitelně byla vždy a nadále je garantována anonymita věznic i samotných odsouzených. Proto nejsou věznice, v nichž byl výzkum realizován, v tomto textu jmenovány, a u vybraných výpovědí odsouzených jsou změněna křestní jména odsouzených. Značná část rozhovorů byla nahrávána na záznamové zařízení, konkrétně diktafon. V případě dvou věznic nebyl diktafon z bezpečnostních důvodů povolen, a tak byly pořizovány poznámky, které byly s cílem minimálního narušení plynulosti rozhovoru pořizovány jako pouze velmi stručné, až následně po skončení rozhovoru byly před započetím rozhovoru dalšího detailněji rozepsány.

K pochopení šíře a značného rozsahu vězeňské směny včetně jejích principů přispělo i již zmíněné pozorování ve vnitřních prostorách věznic doplněné o rozhovory s vězeňským personálem. Při něm jsem měla možnost se zúčastnit volnočasových aktivit odsouzených, jejich školní výuky, psychologických a terapeutických sezení,

[1] V rámci českého vězeňského systému jsou rozlišovány 4 základní typy věznic: A – s dohledem, B – s dozorem, C – s ostrahou, D – se zvýšenou ostrahou.

[2] Ke dni 18. 9. 2015 bylo ve věznicích typu C zadržováno 9580 z celkového počtu 18 449 odsouzených, což činí přibližně 52 % všech odsouzených (Vězeňská služba České republiky: http://vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/informacni-servis/rychla-fakta, 1. 10. 2015).

výdeje stravy a výkonu pracovní činnosti na specializovaném pracovišti. Primární vstup mé osoby do ryze mužského prostředí byl zprvu odsouzenými zaznamenán, nicméně při opakované návštěvě se již odsouzení chovali ve svém přirozeném prostředí, jako bych na místě ani nebyla, již jsem pro ně nebyla narušitelem a nový aspektem. Proto jsem zvolila přístup, kdy jsem raději opakovaně navštěvovala totožné aktivity s totožnými vězni, než abych se snažila navštívit maximální množství aktivit, kterých se účastnily různé skupiny odsouzených. V průběhu svého pozorování jsem si vedla terénní deník. Nahrávky rozhovorů byly následně přepisovány a analyzovány na základě principů tematické analýzy (Ezzy 2002).

6. Principy a typy vězeňské směny

Principy vězeňské směny odrážejí klasické principy trhu, v rámci něhož dochází ke střetu nabídky s poptávkou. Stejně jako jedinci a domácnosti na trhu, tak i odsouzení jednají v rámci svého omezeného trhu racionálně (Becker 1968; Morrow 1994; Posner 1998; Sunstein 1999). Racionálně reagují odsouzení na změnu směnné hodnoty a užitku. Jestliže se určitá komodita či aktivita stane nákladnější, odsouzení mají tendenci poptávat její nižší množství. Naopak jestliže se určitá aktivita či komodita stane méně nákladnou, pak mají odsouzení tendenci poptávat větší množství. Racionální model tedy platí pro vězeňské prostředí a odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody tak, jako pro každého jedince v rámci standardního trhu (Skarbek 2014).

Na úrovni vězení je možno nalézt tři typy směny, které je možno vymezit optikou klasického pojetí, které představil Karl Paul Polanyi (1944). Ten rozdělil systémy distribuce na tři základní typy označované jako tržní výměna, reciprocita a redistribuce. Polanyi byl současně přesvědčen o tom, že každý z těchto typů je třeba studovat v odlišné perspektivně s využitím různé třídy analytických pojmů a kategorií (Polanyi 1944). Pro vězeňské prostředí je však třeba modifikovat první kategorii, neboť se nejedná o trh v jeho čisté podobě, tak jak jej pojímal Polanyi, ale jedná se o trh vězeňský. Proto by si tato kategorizace pro potřeby vězeňského prostředí zasloužila úpravu a namísto tržní výměny by bylo vhodnější pracovat z metodologického i praktického hlediska s pojmem prostá směna. V následujícím textu bude věnována pozornost všem těmto typům vězeňské směny.

Prostá směna neboli barter přestavuje ve vězeňském prostředí výměnu statku za statek, statku za službu či služby za službu. Vstoupit do této směny je možné pouze tehdy, má-li odsouzený co nabídnout, tj. disponuje-li určitým statkem, případně je-li schopen zprostředkovat či realizovat určitou službu. Popis běžného vězeňského barteru je patrný z výpovědi pana Kamila.

> Pan Kamil (odsouzený): „*Všechno se dá dneska pořídit za tabák. Když máte tabák, tak s ním zaplatíte za to, co potřebujete. Chci kérku, dám pět tabáků. Chci kafe a zrovna nemám, tak za kafe dám druhýmu tabák. Na tom není nic proti pravidlům, děláme to tak všichni, nemáš, a tak si obstaráš. Někdo nemá majetky a sockuje tabák, jsou tu i takový, který nemaj vůbec nic a tak dělaj druhýmu holku za trošku tabáku.*“

U prostého barteru je důležitá dvojí shoda potřeb. Statek v množství, které jedna strana nabízí, musí být v množství a hodnotě takové, aby byla směna výhodná i pro druhého odsouzeného, který disponuje statkem, který první odsouzený žádá. Tabák a káva jsou ve vězeňském prostředí těmi nejcennějšími komoditami, ač se jedná o komodity denní spotřeby, nikoli o komodity luxusní. Proto je možné je v konotacích barteru považovat za určitou podobu komoditních peněz, tedy statků, které jsou nejčastěji požadovány ke směně a které jsou všeobecně považovány jako statky cenné a žádané. Káva, cigarety a tabák tak zastupují ve vězeňském prostředí peníze a stávají se nástroji neformálních vězeňských obchodních vztahů, tzv. šedé směny.[3]

Ve vězeňském prostředí jsou vedle kávy, cigaret a tabáku ceněny také poštovní známky, čaj, mobilní telefony a drogy či prášky. Nejčastěji poskytovanými službami za úplatu jsou tetování, mutilace tělesných orgánů a služby sexuálního charakteru. Zajímavá je otázka hodnoty komodit ve smyslu zboží ve vězeňském prostředí. Tržní hodnota zboží je zde totiž do značné míry relativizována a tabák a další statky tak mají doslova hodnotu zlata, neboť kouření představuje jednu z mála svobod, jedno z mála rozhodnutí z vlastní vůle, které bylo odsouzeným ponecháno. Jelikož kouření je v prostředí věznic umožněno pouze ve k tomu vymezených prostorech, stávají se tyto prostory často významným místem sociální interakce (Nedbálková 2006).

Reprezentantem luxusního zboží, které není již tak jednoduché si opatřit, jako je tomu v případě tabáku, jsou například mobilní telefony. O jejich hodnotě hovoří pan Pavel.

> Pan Pavel (odsouzený): „*Mobil, který stojí normálně pětistovku, vás tady vyjde třeba na pět tisíc klidně. Rodina pošle peníze na účet rodiny nebo přítelkyně toho, od koho mobil berete a když jsou peníze připsané, dostanete mobil. Ale mít mobil, to není vždycky výhoda. Pak se to rozkřikne a každej za vámi chodí a chce nechat zavolat. Chvíli je to fajn, protože z toho máte tabáky, zadarmo tady nikoho nic nenecháte a nikomu nic nedáte, ale pak, když přijde někdo, komu zavolat nedáte, tak se může lehce stát, že vás natře a máte z toho problémy. Kdepak, lepší je mobil nemít a mít klid.*“

Za luxusní statky jsou ovšem považovány taky prášky. Těch se často skutečně nemocní odsouzení vzdávají pod vidinou tabáku či kávy. O tom hovoří dále pan Martin.

> Pan Martin (odsouzený): „*Viděl jsem tu jednoho, co se každou chvíli mlátil na jídelně, nevzal si prášky, radši je prodal. Oni si to strčí pod jazyk nebo k patru a i když to dozorce nebo sestra kontroluje, tak nic*

[3] V teoretické části tohoto textu byla směna rozčleněna na směnu čistou, kterou reprezentoval nákup v kantýně, a směnu šedou, kterou reprezentují neformální obchodní vězeňské vztahy. Směna čistá může tak být pojímána jako směna oficiální, formální a autoritativně uznávaná. Směna šedá jako směna neformální, pohybující se na hranici morálních a formálně daných pravidel a norem. V případě držení statků, jako jsou mobilní telefony či drogy, by bylo dokonce možné hovořit o směně „černé“, neboť tato směna se již pohybuje za hranicí zákona (viz řada ustanovení § 28 ZVTOS).

nepozná. Oni to pak prodaj nebo vyměněj za tabák, a pak se tady mlátí a mají záchvaty."

Zdrojem zboží jsou nejčastěji pracoviště nebo vnější svět, tedy přátelé, partneři či rodina, s nimiž odsouzení udržují kontakt formou dopisů a osobních návštěv, jejichž rozsah a četnost upravuje vnitřní řád věznice. V určitých případech je zdrojem těchto komodit i vězeňský personál, kdy v tomto kontextu lze hovořit o ilegální vězeňské ekonomice. O případu, kdy byl dozorce odejit ze služby, respektive oficiálně ukončil pracovní poměr na vlastní žádost, hovoří dozorce pan Daniel.

Pan Daniel (dozorce): „*Přiznal se, že tahal chlast. Chtěli ho udělat na telefon, ale vyhodili ho za to, že tahal chlast. Zjistilo se to na základě interního vyšetřování, tenkrát nám brali otisky prstů, pak bylo dlouhé vyšetřování a na to konto ho vyhodili. Ono když je vyšetřování personálu, tak si nikdo žádné servítky nebere, ať je v tom člověk vinně nebo nevinně. Pak jsou ale věznice, kde se to zas až tak neřeší.*"

Odsouzení jsou si často vědomi dvojího benefitu získání komodity skrze zaměstnance věznice. O tom hovoří pak Karel.

Pan Karel (odsouzený): „*Ne že by to bylo častý, to ne. Ale občas se to stane. Ten policajt je pak ale už hotovej, přinese jednou a tahá pořád. Oni taky tady nemaj moc, tak si asi chtějí přivydělat, ale jakmile donese poprvé, rozhodně to tím neskončí. Asi jim to může chvíli vyhovovat, zajímavý je to až pak, když chtějí couvnout. To většinou už nejde. Pár jsem jich takový zažil, ale všichni už jsou z vězení pryč.*"

Z výše popsaného lze u směňovaných komodit obecně rozlišit dvě hodnoty, a to směnnou a užitnou. Směnná hodnota komodity představuje její cenu, která ovšem ve vězeňském prostředí není vyjádřena penězi v běžném slova smyslu, ale komoditními penězi, případně poměrem či množstvím určitého žádaného statku. Vedle ní ovšem vystupuje také užitná hodnota statku. Užitná hodnota statku představuje jeho schopnost uspokojit potřeby vězně. Jedná se o souhrn očekávání prospěchu, který pro vězně ze směny vyplyne. Tento prospěch je značně proměnlivý a v čase může kolísat, tudíž se proměňuje i užitná hodnota, a to spolu s hodnotou směnnou. Z definice užitné hodnoty vyplývá, že pro každého jedince je tato hodnota odlišná v závislosti na jeho postavení na trhu, schopnosti investovat, preferencích, potřebách a aspiracích.

Zajímavé na vězeňské směně je to, jaké hodnoty zcela běžné a obyčejné statky v totální instituci nabývají. Jak již bylo uvedeno, některé mají doslova hodnotu zlata. V tomto kontextu bych si dovolila toto tvrzení z ekonomického hlediska modifikovat a uvedla bych, že mají doslova cenu diamantu. Adam Smith, který se zabýval také teorií mezního užitku, přišel historicky také s paradoxem vody a diamatu, který je někdy označován také jako tzv. paradox hodnoty. Tento paradox spočívá v otázce, proč tak životně důležitá věc, jakou je voda, má natolik nízkou cenu, zatímco pro život natolik nepodstatné věci, jako jsou diamanty, mají cenu extrémně vysokou. Vody je spotřebováváno ohromné množství, z její spotřeby máme značný užitek, její užitná hodnota je tedy vysoká, zatímco hodnota směnná je nízká. Čím je tedy dána její nízká směnná hodnota? Je to právě v tom, že vody

je spotřebováváno velké množství. Jelikož spotřebováváme velký počet jednotek vody, mezní užitek, tedy užitek z každé dodatečné spotřebované jednotky, klesá, je nízký, a proto jsme ochotni zaplatit také nízkou cenu. Vedle toho diamantů je spotřebováváno jen několik málo jednotek, jejich mezní užitek je tudíž vysoký, a proto je vysoká cena (Jurečka 2010). Jelikož ve vězeňském prostředí je žádaných komodit ve smyslu kávy či tabáku málo, jejich mezní užitek je také značný a tomu odpovídá cena. Co více, ještě méně jednotek je spotřebováváno v případě mobilních telefonů a logika i zde zůstává stejná. Jelikož mezní užitek ve vazbě na množství je zde vysoký, také cena je vysoká. V tom se liší vězeňské prostředí od běžného prostředí, neboť ve světě mimo vězeňské zdi je komodit, jako jsou mobilní telefony dostatek v řadě typových variant a tudíž nabízející musí cenu logicky přizpůsobovat poptávce. Toto za vězeňskými zdmi neplatí.

Druhým typem vězeňské směny je reciprocita. Reciproční směna je postavena na principu předání statku druhému v očekávání, že dostaneme tutéž či jinou věc, a to ať již okamžitě nebo v horizontu budoucím. Do směny tak vstupuje oproti prosté směně osobní rovina, kdy směna jako taková reflektuje nejen ekonomickou hodnotu, ale také symbolický význam (Polanyi 1944).

Princip reciprocity by se ve vězeňské směně dal aplikovat na vztah chábrujících odsouzených. Pojem chábr nebo také kolchozník označuje vězně, s nímž se druhý vězeň dělí o vše rovným dílem. Pojem se používá také jako sloveso, tedy chábrovat, což je synonymický výraz k oné realizaci dělby komodit. O chábrovi ve vězeňském prostředí hovoří pan Ondřej.

> Pan Ondřej (odsouzený): „*Kamarády ve vězení nemáte. To jsou... to ani nemůžu říct, že známí. Ale kamarádi to nejsou. Chábr, to je člověk, se kterým se dělím napůl. Většinou jste spolu na cimře. Nemáte víc chábrů, máte jednoho. Funguje to tak, že když mi přijde balík, tak se s ním podělím o tabák, když má on, dělí se zase se mnou. Většinou je to člověk, se kterým máte něco společnýho, společný zájmy, na kterýho se můžete spolehnout.*“

Třetí typ vězeňské směny pak reprezentuje redistribuce. Redistribuce je takový druh směny, v rámci které přechází zboží od jeho výrobců či dodavatelů k určité centrální osobě, odkud je znovu rozděleno do celé společnosti (ve vězeňské optice pak do celé vězeňské komunity) (Polanyi 1944). Velmi důmyslný systém redistribuce ve vězeňském spektru mají vypracovaný vězeňské gangy, což je ovšem spíše zahraniční praxe. V prostředí českého vězeňství mají důmyslný systém redistribuce vypracovaný ruskojazyční. To je možná dáno také tím, že Česká republika je pro ruskojazyčný organizovaný zločin dlouhodobě zájmovým teritoriem. První náznaky vstupu ruskojazyčné komunity na toto teritorium se projevily již v počátku devadesátých let minulého století. Pobyt ve vězení je pro členy ruských kriminálních skupin prakticky přirozenou součástí jejich života, a tak není divu, že existuje soubor pravidel, které upravují u ruskojazyčných toto období jejich života. Tento soubor pravidel a příkazů pro ruskojazyčné vězně se označuje jako pravidla („zapovedi arestanta“). Ty jednoduchou formou dávají odsouzenému návod pro chování a jednání ve vězeňském prostředí. Smyslem pravidel je vytvořit co nejpříznivější podmínky pro vlastní organizaci pobytu ve vězení. Nad dodržováním

těchto pravidel v každé věznici, kde se vyskytuje ruskojazyčná komunita, dohlíží tzv. dohlížitel („smotrjaščij"). Dohlížitele je možno považovat za nejvyšší autoritu ruskojazyčné komunity v dané věznici, je tedy logické, že o tuto pozici se svádí tvrdé boje. Dohlížitel má v rukou soustředěnu moc soudní a výkonnou, přičemž jeho autorita se odvíjí od dohlížitele příslušného teritoria, v našem konkrétním případě České republiky. Z ekonomického hlediska a hlediska směny ovšem není dohlížitel natolik zajímavý, je třeba ovšem pochopit jeho roli a pozici, aby bylo možno pochopit roli a pozici svépomocné banky (obščak). Obščak je nástrojem pro prosazování vůle dohlížitele, hlavním úkolem banky je rozdělovat finanční prostředky a komodity jako cigarety, tabák, káva a potraviny, pochopitelně v rámci ruskojazyčné komunity. Finanční prostředky, s nimiž banka disponuje, mohou být také použity na platby za tzv. „mimořádné služby" vězeňskému personálu. Velmi významným zdrojem peněžních prostředků mohou být například pokuty, které jsou uloženy za nerespektování pravidel a příkazů pro vězně, o jejichž vymahatelnost se stará skupina bojovníků (bojevik) (Grossmann a Roztočil 2005).

O roli svépomocné banky hovoří pan Dmitrij.

> Pan Dmitrij (odsouzený): „*Když přijdete nový do komunity, tak vám pomůžou. Obščak rozdělí cigarety, dostanete kávu, ale pak to zase musíte vrátit, není to dar, je to jakoby půjčka, kterou musíte vrátit, aby ji mohli dostat další, co přijdou po vás.*"[4]

Vězeňská směna jako taková je veskrze komplikovaná a velmi proměnlivá. Flexibilita je zde vyšší než v případě vnějšího světa, kdy na flexibilní směnné kurzy a stanovování směnné hodnoty má vliv řada faktorů od pozice poptávajícího ve vězeňském spektru přes formální moc tohoto poptávajícího až po standardy konkrétní věznice ve vztahu k možnosti výkonu pracovní činnosti ve věznici, tedy možnosti navýšení disponibilního důchodu vězně.

7. Bohatí chudí

Z výše uvedených skutečností může vyplývat, že majetek a vlastnictví majetku, případně vyšší disponibilní důchod, mohou jednoznačně představovat ve vězeňském prostředí výhodu, neboť predisponují výhodné postavení vězně ve smyslu vězeňské směny. Existují ovšem případy, kdy toto paradoxně neplatí. Tyto případy v tomto textu označuji jako „bohaté chudé", tedy jako jedince, kteří mají přístup ke zdroji majetku, nicméně jsou vězeňskou komunitou o tuto svoji výhodu připraveni, a to často v závislosti na své fyzické slabosti. Typickým příkladem jsou jedinci, kteří pobírají důchod ve smyslu pravidelných vyplácených dávek. Majetek tak výhodu v postavení vězně představuje jen zčásti. Zpravidla ti, kteří vlastní majetek, se

[4] Přístup k ruské komunitě se pro mě jakožto výzkumnici ukázal více než problematický. Ruskojazyční nerespektují autority, nehovoří s nimi a chrání si svá tajemství. Pan Dmitrij, s nímž jsem rozhovor vedla, byl vyčleněn z ruskojazyčné komunity příslušné věznice, o čemž svědčila i skutečnost, že ve věznici pracoval, což příslušníci ruskojazyčné komunity nedělají. Jak sám uvedl, jedná ze svého vlastního rozhodnutí. Muž již neměl svoji rodinu, ale jak sám uváděl: „*Kdybych mluvil a pracoval, moje žena už by nikdy nemohla tam venku v ruské komunitě mluvit.*" I přes vyšší míru ochoty spolupracovat na rozdíl od ostatních členů ruskojazyčné komunity však bylo více než evidentní, že řadu věcí a aspektů života ruskojazyčné komunity ve vězení si nechává pro sebe.

stávají často objektem nežádoucího zájmu ostatních odsouzených a jen málokdo umí ve věznici s majetkem zacházet tak, aby jej využil. O využívání postavení těch, kteří disponují majetkem, především pak těch fyzicky slabších, hovoří pan Jan.

> Pan Jan (odsouzený): „*Dělá se to tak, že se pošlou na nákup, prostě těm ostatním nakoupí. A pak si tady přes chodbu nesou ty věci a než dojdou k sobě, tak jim zbytou sotva uši od tý tašky.*“

Nátlaku a fyzické síle se není možné vzepřít. Často je situace odhalena ale ze stran dozorců nebo speciálních pedagogů. O tomto hovoří speciální pedagog pan Adam.

> Pan Adam (speciální pedagog): „*Pozná to často kantýnská. Přijde k ní odsouzený, že chce kakao a ona tam má třeba dva druhy kakaa. Zeptá se ho, které chce a on je vykolejený, nevím, protože dostal pokyn, že má koupit kakao. Takový člověk je rázem mimo svoji standardní roli, znervózní. Obecně je dobré hlídat ty, kteří pobírají důchod, především jsou-li slabší, stávají se častým terčem zájmu ostatních vězňů, přičemž tento zájem zpravidla není z hlediska výkonu trestu žádoucí.*“

8. Závěr

Vězení jakožto totální instituce je specifickým prostředím s přesně danými pravidly, které představuje sociální hybrid, tedy podobu společnosti ve smyslu světa ve světě. I v tomto prostředí však fungují základní ekonomické principy a principy nabídky a poptávky, které formují fungování vězeňského trhu. Vězeňský trh má svá vlastní pravidla a je postaven na flexibilních směnných vztazích. Komodity, které jsou v běžném životě považovány za zboží denní spotřeby, za zboží běžné, jsou ve vězeňském prostředí často považovány za zboží luxusní, žádoucí a jeho směnná hodnota je paradoxně v kontextu teorie mezních užitků vysoká. Odsouzení jednají na základě principu racionální volby, přičemž hlavním cílem směny je maximalizace vlastního užitku.

Ve vězeňském prostředí je možno rozlišit tři základní typy směn, směnu prostou ve smyslu barteru, redistribuci a reciprocitu. Prostá směna představuje výměnu statku za statek, statku za službu či poskytnutí služby za protislužbu. Je ovlivněna řadou aspektů od pozice odsouzeného v rámci vězeňského spektra až po nutnost dvojí shody potřeb. V kontextu barteru lze ve vězeňském prostředí hovořit o využívání komoditních peněz, které reprezentují tabák či káva. Reciproční směna zahrnuje také osobní rovinu směny, kdy reprezentantem tohoto vztahu je chábrování, tedy sdílení komodit dvěma vězni. Redistribuce je široce rozvinuta především v ruské komunitě, která se ve vězeňském prostředí vyskytuje a která je do značné míry organizovaná a řídí se přesně danými pravidly.

Ne vždy je ovšem ve vězeňském prostředí vlastnictví majetků výhodou. Zpravidla ten, který vlastní majetek, přitahuje pozornost, která ovšem nebývá ve vězeňském prostředí vždy žádoucí. Záleží vždy na konkrétních aspiracích, schopnostech a predispozicích jedince, jak se s touto pozorností vyrovná.

Použité zdroje

Literatura

BECCI, Irene (2012): *Imprisoned Religion: Transformation of Religion during and after Imprisonment in Eastern Germany.* Surrey: Ashgate Publishing Limited.

BECKER, Gary S. (1968): Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*, roč. 76, č. 2, s. 169–217.

CLEMMER, Donald (1958): *The prison community.* New York: Holt, Rinehart and Wilson.

DIRGA, Lukáš a HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava (2014): Nejasné vztahy moci – vězení očima českých dozorců. *Sociologický časopis*, roč. 50, č. 1, s. 83–105.

DRAKE, Deborah H. (2012): *Prisons, Punishment and the Pursuit of Security.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

EZZY, Douglas (2002): *Qualitative analysis.* London: Routledge.

FARRINGTON, Karen (2007): *Maximum Security: Inside Stories from the World's Toughest Prisons.* London: Arcturus Publishing Limited.

FOUCAULT, Michel (1995): *Discipline and Punish: The Birth of the Prison.* New York: Random House.

GROSSMANN, Miroslav a ROZTOČIL, Vojtěch (2005): *Ruskojazyční.* Praha: Vězeňská služba ČR.

GOFFMAN, Erving (1961): *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates.* Garden City: Doubleday & Co.

JUREČKA, Václav (2010): *Mikroekonomie.* Praha: Grada Publishing.

JOHANISOVÁ, Naďa (2014): *Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly.* Brno: Masarykova univerzita.

KELLER, Jan (2004): *Dějiny klasické sociologie.* Praha: Sociologické nakladatelství.

KELLER, Jan (2010): *Sociologie byrokracie a organizace.* Praha: Sociologické nakladatelství.

KUBÁČEK, Jan (2012): *Slovník politického managementu a volebního marketingu.* Praha: Grada Publishing.

LOMBARDO, Lucien X. (1981): *Guards Imprisoned – Correctional Officers at Work.* New York: Elsevier Science Ltd.

MORROW, James D. (1994): *Game Theory for Political Scientists.* Princeton, NJ: Princeton University.

NEDBÁLKOVÁ, Kateřina (2006): *Spoutaná rozkoš.* Praha: Sociologické nakladatelství.

POLANYI, Karl (1944): *The Great Transformation: the political and economic origins of our time.* Boston: Beacon Press.

ROMP, Graham (1997): *Game Theory: Introduction an Applications.* London: Oxford University Press.

SKARBEK, David (2014): *The Social Order of the Underworld.* New York: Oxford University Press.

SUNSTEIN, Cass R. (1999): Behavioral Law andEconomics: A Progress Report. *American Lawand Economics Review*, roč. 1, č. 1, s. 115–157.

SYKES, Gresham M. (1966): *Society of Captives: A Study of Maximu Security Prison.* New York: Random House.

TALLMAN, Irving a GRAY, Louis N. (1990): Choices, Decisions, and Problem-Solving. *Annual Review of Sociology*, roč. 16, č. 1, s. 405–433.

Prameny

Zákon č. 169/1999 Sb.o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

Internetové zdroje

Vězeňská služba České republiky: http://vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/informacni-servis/rychla-fakta, 1. 10. 2015

Summary

The prison environment is an entirely specific one. Despite its specificity and function, the normal principles of exchange, supply and demand interact normally, but the interaction is largely modified by its highly specific character and sometimes by an inappropriate environment. The overall character of a prison institution modifies the exchange into a hybrid interaction that takes place at two levels: the level of official exchange, where prisoners carry out their purchases at the prison canteen and according to authoritatively determined rules; and common, unofficial exchange, where convicts carry out exchanges amongst themselves.

Prison economy in this text is not perceived as the economy of a particular prison, but as the economic relations and ties that are shaped inside total institutions and against the background of limited exchange in this environment. Prison economy and mutual exchange, as well as other economic relations in prison, are all governed by unwritten rules and usually take place in secrecy, hidden from the eyes of guards and other authorities. However, even in prison, simple principles of supply and demand function, as does substitution and other various complementary effects that operate in a normal economy. Because these principles are largely modified by the total character of the prison institution, we can consider it to be a microeconomic hybrid.

The prison market has its own rules and is built on flexible exchange relations. Commodities that in everyday life are regarded as ordinary goods are considered luxury goods in prison. These are desirable goods and their exchange value is, paradoxically, very high in the context of the theory of marginal benefits. Convicts act on the principle of rational choice; the main aim of the exchange is to maximize their own benefit.

Data presented in this study are based on ethnographic research carried out within a population of convicts in the Czech Republic. Economic relations and connection within a total institution was the primary aspect examined in this research, not only in terms of internal relations and economic relations inside the prison, but also in terms of the connection with external relations, e.g. those that are carried out in relation to the outside world. Interviews and observations made inside the prisons formed the basis for the methods of data collection. From 2013 to 2015, the researcher carried out a total of 70 interviews with convicts in prison and 150 hours of observation indoors prisons, supplemented by interviews with employees. Observations made during the normal course of life in prison, while prisoners carried out their day in their own natural environment and took part in the activities of treatment programs or leisure time, during which they could either be outside carrying out e.g. sports activities in the gym, or taking part in passive leisure in the cultural room. Research was conducted in three type C prisons and one type B prison.

In prison, three types of exchange can be identified: simple exchange, redistribution, and reciprocity. Simple exchange or bartering in prison is the exchange of goods for other

goods, goods for service, or service for service. Being a part of this exchange is possible only if the convict has something to offer, e.g. when he possesses certain goods or if he is able to arrange and carry out a particular service. Thus, the "double coincidence of wants" is required. Goods in the amount that one party offers must be in the same quantity and value to make the exchange also advantageous for the other convict, who has the goods the first convict is asking for. In the prison setting, tobacco and coffee are the highest of commodities, although normally they are commodities of daily consumption and not luxury commodities. Mobile phones, however, are an example of luxury goods that are not as easy to obtain as e.g. tobacco.

The second type of prisoner exchange is reciprocity. The principle of reciprocity can be demonstrated by the close friendship between convicts called "chábrování" in Czech. The term "chabr" refers to the convict with whom the other inmate shares everything equally.

The third type of prison exchange is redistribution. Redistribution is a kind of exchange in which goods go from the manufacturers or suppliers to a central entity and then re-distributed to the entire population. In the environment of the Czech prison system, Russian-speaking groups have a sophisticated system of redistribution.

Property and ownership of property, or a higher disposable income, clearly represent an advantage in a prison environment, as they predispose an advantageous position in terms of prison exchange. However, there are cases where this paradoxically does not apply. As a rule, those who own property often become the object of unwanted interest of other inmates.